

Openbare vergadering van het College van Decanen van de Vrije Universiteit Amsterdam ter gelegenheid van de officiële aanvaarding door prof. dr. F.A. van Lieburg van het ambt van bijzonder hoogleraar Geschiedenis van het Nederlands protestantisme vanwege de Stichting Het Vrije Universiteitsfonds, gehouden op woensdag 20 september 2006, 15.45 uur, in de aula van de Vrije Universiteit, onder leiding van prof. dr. W.Th.M. Frijhoff, decaan bij de faculteit der letteren

Ik open deze openbare vergadering van het College van Decanen met het uitspreken van het votum: Onze hulp is in de naam des Heren, die hemel en aarde gemaakt heeft.

Waarde collega's van binnen en buiten de Vrije Universiteit, leden van het curatorium van de bijzondere leerstoel "Geschiedenis van het Nederlands protestantisme", dames en heren studenten, geachte gasten en overige belangstellenden, namens het College van Decanen van de Vrije Universiteit en het bestuur van de faculteit der Letteren heet ik u allen hier van harte welkom.

Aan de orde is de ambtsaanvaarding van doctor Frederik Angenietus (Fred) van Lieburg die vanwege de Stichting het Vrije Universiteits Fonds in de faculteit der Letteren benoemd is tot bijzonder hoogleraar Geschiedenis van het Nederlands protestantisme. Alvorens hem het woord te geven wil ik u graag iets vertellen over zijn loopbaan tot aan zijn benoeming tot bijzonder hoogleraar aan de Vrije Universiteit.

Fred van Lieburg werd op 19 juni 1967 te Rotterdam geboren. Na zijn VWO-opleiding aan de Reformatorische Scholengemeenschap Guido de Brès in die stad studeerde hij van 1985 tot 1990 maatschappijgeschiedenis aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Reeds tijdens zijn studie werkte hij als student-assistent en onderzoeksassistent, om na zijn doctoraal examen assistent in opleiding te worden bij de vakgroep Geschiedenis van de Vrije Universiteit, voor een promotieproject over de Nederlandse predikanten in de vroegmoderne tijd. Hij promoveerde hier op 29 februari 1996 bij collega Van Deursen, waarbij ikzelf (toen nog vanuit Rotterdam) als tweede promotor optrad en collega Schutte als referent. Na zijn promotie werd hij onderzoeker bij NWO in het raam van het programma Cultuurgeschiedenis van de Republiek, vanaf 2000 gevolgd door een jaar postdoc-aanstelling in het kader van de breedtestrategie "The interplay of religion, culture and art as a formative factor in early modern Dutch political, social and individual identity" (kortweg genaamd Samenspel). Per 1 januari 2001 ontving hij van NWO een positie als projectleider in de door hem geformuleerde Vernieuwingsimpulsaanvraag over de pastorale markt in Nederland van ca. 1650 tot ca. 1850. Na afloop daarvan, vijf jaar later, werd hij aangesteld als universitair docent in de faculteit der Letteren van deze universiteit. Recent verkreeg hij het prestigieuze Casimir-Ziegler Stipendium van de KNAW, voor onderzoek in en samenwerking met Duitsland. Intussen was hij van 1997 tot 2001 in deeltijdaanstelling bijzonder hoogleraar in de geschiedenis van Nederland en Vlaanderen geweest aan de Gáspár Károli Universiteit van de Hongaarse Gereformeerde Kerk te Boedapest. Na het emeritaat van dr. G.J. Schutte als bijzonder hoogleraar Geschiedenis van het Nederlands Protestantisme werd hij begin dit jaar tot diens opvolger op deze bijzondere leerstoel benoemd.

Fred van Lieburg staat bekend als een bijzonder vruchtbaar publicist. Reeds tijdens zijn studietijd verschenen verschillende publicaties van zijn hand, soms eenvoudig de weerslag van zijn – overige steeds omvangrijke - werkstukken, zoals het boek *De Nadere Reformatie in Utrecht ten tijde van Voetius*. Daarnaast staat hij als deskundige, ja bevlogen computerwerker

bekend om de repertoria die hij met het nodige gemak produceert, tot nut en vreugde van de vele gebruikers. Ik noem hier slechts het onvolprezen repertorium van Nederlandse predikanten tot 1816 dat een bijproduct van zijn proefschrift was. Aanvankelijk verdiepte hij zich in bevindelijke groeperingen als de knabbenhouders, de hattemisten en de eswijlerianen, en in diverse andere vormen van religieuze sociabiliteit. Van zijn publicaties in boekvorm noem ik, behalve zijn dissertatie *Profeten en hun vaderland, de geografische herkomst van de gereformeerde predikanten in Nederland van 1572 tot 1816* (1996), het samen met Leendert Groenendijk gepubliceerde boek over *Levens- en sterfbedbeschrijvingen van gereformeerde kinderen en jeugdigen*, dat voor de buitenwereld een geheel nieuw onderzoeksveld ontsloot, en zijn meer recente boek over *De engelenwacht*, dat niet alleen de belangstelling voor de gereformeerde vertelcultuur heeft aangewakkerd en verbreed maar ook een aloud thema uit de taboesfeer heeft gehaald door banden te leggen met andere confessionele culturen. Die interconfessionele verbreding van de belangstelling blijkt ook uit de belangrijke bundel bijdragen *Confessional Sanctity*, verschenen op basis van een internationaal congres dat vooral onder zijn impuls te Dordrecht is georganiseerd. Ze komt echter vooral naar voren in het samen met Joris van Eijnatten gepubliceerde handboek *Nederlandse religiegeschiedenis*, een magistrale synthese die door haar volstrekt nieuwe, en consequent volgehouden invalshoek veel stof heeft doen opwaaien in de wereld van kerk en religie, maar intussen al een tweede druk heeft gekregen. Recent richt zijn wetenschappelijke aandacht zich in het bijzonder op het internationale gereformeerde piëtisme aan beide zijden van de Atlantische Oceaan, op welk gebied hij thans als een internationaal vooraanstaande expert geldt. Van zijn bestuurlijke activiteiten noem ik, behalve zijn permanente betrokkenheid bij de Stichting Studie der Nadere Reformatie, vooral zijn inspanningen, samen met Joris van Eijnatten, in het raam van het door hun beiden opgerichte VU-Centrum voor religiegeschiedenis *ReLiC*, aan deze faculteit.

De heer Van Lieburg zal zijn inaugurele rede houden onder de titel: *Een protestantse kerk in Nederland?* Ik nodig hem nu uit naar voren te komen en geef hem graag het woord.

* * *

Mijnheer de rector, dames en heren,

Al onze vestigingen elke zondag open!
Iedereen is welkom
Gratis boodschappen voor het hele gezin
Er is altijd wel een vestiging bij u in de buurt

Deze poëzie heb ik niet ontleend aan een folder van mijn supermarkt, maar aan *De Telegraaf* van 13 maart 2005. Het betreft een paginagrote advertentie van de Protestantse Kerk in Nederland. Toen de genoemde krant met een zondageditie kwam, speelde een creatieve reclamemaker hier handig op in. Naderhand werd de advertentie ook nog eens als poster naar alle kerkelijke gemeenten gestuurd. Het doel van deze actie was kennelijk om zoveel mogelijk mensen in de kerk te krijgen. Gezien de verwijzing naar een website rekende de ontwerper misschien eerder op een sessie op internet dan op een wat langere zit in een godshuis. Maar de advertentie was in elk geval goed eigentijds. Zij oogde als een enthousiaste presentatie op de hedendaagse religieuze supermarkt. Iedereen die het door al die koopzondagen vergeten was - zo stond er in kleine lettertjes onder - moest weten wat hij miste: in de kerk vind je rust, bezinning en een inspirerende boodschap, helemaal gratis, elke zondag.

De Protestantse Kerk in Nederland ontstond in 2004 door een fusie van drie kerkgenootschappen: de Nederlandse Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Evangelisch-Lutherse Kerk in Nederland. Zij vormt sindsdien een keten van ongeveer 2000 vestigingen met bij elkaar ruim twee miljoen klanten, om in markttermen te blijven spreken. Dat hadden ongeveer 50.000 leden meer kunnen zijn, als ongeveer 50 gemeenten niet bij de fusie waren afgehaakt en in een eigen kerkverband waren doorgedaan. Twisten over het lot van kerkgebouwen en pastorieën bleven op dorpsniveau niet uit. Landelijke kerkbestuurders spanden rechtzaken aan over een aanvaardbare naam voor wat uiteindelijk de Hersteld Hervormde Kerk ging heten. Het zijn vooral deze kwesties die de aandacht van de media trekken. En anders zorgt een nogal marktconform salaris van een topmanager wel dat de kerk ongunstig in het nieuws komt.

De PKN heeft last van een fors imagoprobleem. Ik zeg PKN, wat van de leiding van deze kerk eigenlijk niet mag. Die wil alleen voluit spreken van Protestantse Kerk in Nederland, behalve als het gaat om *www.pkn.nl*. Niet alleen buiten maar ook binnen de kerk komt de naam nog moeizaam over de lippen. Het protestantse wij-gevoel is nog weinig ontwikkeld. Op zichzelf is dat zo kort na de fusie niet verwonderlijk. De kracht van de oude, diep gewortelde namen kan niet zomaar ongedaan worden gemaakt. Een nieuwe naam moet passen bij je identiteit, het beeld dat je van jezelf en ook van je geschiedenis hebt. Alleen tegen die achtergrond kan ook worden nagedacht over de manier waarop de kerk in de tegenwoordige samenleving wil staan. Is een protestantse kerk in Nederland wel realistisch? Bestaan er wel protestanten? Wat is eigenlijk protestantisme?

Zulke vragen klemmen nog sterker als je benoemd bent tot hoogleraar in de geschiedenis van het protestantisme, en dan nog wel van het Nederlands protestantisme. Die geschiedenis omvat meer dan de PKN, zoveel is wel duidelijk. Ook meer dan de kerken die ze heeft verenigd of door de mislukking van de fusie heeft voortgebracht. In deze oratie ga ik op zoek naar een benadering van mijn leeropdracht die de toets van de historische kritiek kan doorstaan en een bruikbaar handvat biedt voor wetenschappelijk onderwijs en onderzoek. Of zo'n concept ook bruikbaar is voor Nederlandse protestanten, laat staan voor de PKN, is enerzijds niet mijn zorg. Anderzijds staat de bijzondere leerstoel aan de Vrije Universiteit die ik vanmiddag officieel beklim, niet in een levensbeschouwelijke leegte. Laten we even aannemen dat die advertentie in *De Telegraaf* wel eens diepere lagen zou kunnen hebben dan op het eerste gezicht lijkt.

Een protestantse natie?

‘Er is altijd wel een vestiging bij u in de buurt’, roept de PKN ons in haar poster toe. Zij is trots op haar geografische dichtheid. Die dankt zij dan wel aan haar verre voorgangster, de kerk van Rome. Sinds de tijd van Willibrord en Bonifatius werden onze lage landen langzaam maar zeker voorzien van kerkgebouwen en geestelijken in ieder dorp en in iedere stad. Dat de PKN nog altijd over die middeleeuwse infrastructuur beschikken kan, is het gevolg van de politieke reformatie van de zestiende en zeventiende eeuw. In iedere parochie moesten pastoors en kosteren plaats maken voor predikanten en schoolmeesters. Die overgang was geen vrijwillige keuze van plaatselijke gelovigen, maar een consequentie van de ontwikkelingen tijdens de Tachtigjarige Oorlog, waarbij de Nederlandse gewesten zich losmaakten van het gezag van hun roomse landsheer. Men sprak dan ook nooit over een nieuwe, laat staan een protestantse kerk, maar over de ge-re-formeerde kerk als een gereorganiseerde, publieke, christelijke kerk.

Het is waar dat elders in Europa de pleitbezorgers van een kerkhervorming aanvankelijk werden aangeduid als ‘protestanten’ of ‘protesterenden’. Op de Duitse rijksdag van 1529 dienden sommige vorsten en steden een protest in tegen bepaalde maatregelen ter bestrijding van de beweging die vooral onder invloed van Luther op gang was gekomen. Deze dwarsliggers in het Heilige Roomse Rijk kregen in juridisch opzicht hun zin bij de religievrede van Augsburg in 1555. Ondertussen was er in religieus opzicht van ‘protestanten’ nauwelijks sprake. Zij die afstand namen van het katholicisme, noemden zich eerder ‘evangelischen’. Maar afgezien daarvan waren de critici van de roomse kerk onderling verdeeld, met name in lutheranen en gereformeerden, volgelingen van Calvijn en geestverwanten. Zeker, er gaapte een kloof tussen katholieken en niet-katholieken. Maar belangrijker in het oude Europa waren de scheidslijnen tussen meerdere confessionele landskerken van katholieke, lutherse of gereformeerde signatuur.

‘Protestanten’ bleef lange tijd slechts een alternatieve aanduiding voor niet-roomskatholieken. Pas in de loop van de achttiende eeuw kreeg het vrij neutrale begrip ‘protestant’ een meer inhoudelijke lading. Onder invloed van het Piëtisme vervaagden de scheidslijnen tussen lutheranen en gereformeerden en onder invloed van de Verlichting werd de kloof tussen katholieken en niet-katholieken dieper. Leerstelligheid maakte plaats voor vroomheid en deugdzaamheid. Nieuwe idealen van vrijheid, gelijkheid en broederschap voegden zich in een eveneens ontluikend nationaal gevoel. Dit religieus gekleurde natiebeseft pakte duidelijk nadelig uit voor het roomskatholicisme. ‘Rooms’ stond al gauw gelijk aan redeloze bijgelovigheid en aan slaafse afhankelijkheid van de paus in Rome. Van de weeromstuit werd een verlicht, burgerlijk en beschaafd christendom herkend als een ‘protestants’ geloof dat ook nog eens paste bij ware vaderlandsliefde.

Deze betekenis leefde ook in de Nederlandse domineeswereld van 1816, het jaar waarin de oude gereformeerde kerk door de nationale overheid werd omgezet in de Nederlandse Hervormde Kerk. Als het aan koning Willem I gelegen was, was het toen al gekomen tot een vereniging van hervormden en enkele kleine protestantse kerkgenootschappen in ons land. Wat dat betreft had zijn zwager, koning Frederik Willem van Pruisen, meer succes. In Duitsland kwam het hier en daar tot een *Union* van lutherse en gereformeerde landskerken in een *Evangelische Kirche*. Zo’n protestantse kerk kwam er overigens wel in Nederlands-Indië en in het zuidelijk deel van het Koninkrijk der Nederlanden, het latere België. Maar als ‘protestants’ inhoudelijk hetzelfde was als niet-roomsk, verdraagzaam-christelijk en goedvaderlands, dan was ook de Nederlandse Hervormde Kerk van de vroege negentiende eeuw al een protestantse kerk in Nederland.

Die vaderlandse natiekerk berustte echter op het zelfbeeld van een kleine elite. Hun mythe van een protestants Nederland zou worden doorgeprikt door een andere vrucht van de bodem der Verlichting. Ik sprak al even van een religieuze supermarkt en daarmee doelde ik op de enorme diversiteit van geloofsvormen in onze tijd. Een religieuze markt is er echter in principe altijd al geweest. Elke samenleving kent een behoefte aan geloof en zingeving en een geheel van instellingen, specialisten en praktijken om in die behoefte te voorzien. Nu zit hier wel een adder onder het gras, die in die advertentie van de PKN de kop opsteekt. Een mens vindt in de kerk wat hij zoekt, helemaal gratis, staat er. Ik vermoed dat de protestantse tekstschrijver gedacht heeft aan een uitroep van de profeet Jesaja: ‘gij die geen geld hebt, komt, koopt en eet, wijn en melk, zonder geld’. Als virtueel goed is het evangelie inderdaad gratis, ‘vrije soevereine genade’.

Maar de verkondiging van het evangelie, de organisatie van een gemeente, de overdracht van het christendom, dat kost allemaal geld. Ook de schoorsteen van een kerk moet roken. Want als die Telegraaflezer op een zondag de moed heeft een dienst bij te wonen, ontdekt hij vanzelf dat er tijdens de collecte een financiële bijdrage wordt verwacht. En als hij lid wordt van de PKN, is er de jaarlijkse actie *Kerkebalans* die hem om een gift per giro vraagt. En zo is het altijd geweest, ook in Nederland. Sinds de tijd van Karel de Grote moest iedere parochiaan tienden afdragen en nog steeds zijn het vooral bijbelvaste christenen, die precies tien procent van hun inkomen voor de kerk bestemmen. Het verschil tussen toen en nu zit in de scheiding van kerk en staat, die werd ingevoerd in de tijd van de grote revoluties - in ons land in 1796.

De scheiding van kerk en staat betekende dat de overheid afzag van bescherming en financiering van een bepaalde kerk. Iedere geloofsgemeenschap kreeg gelijke rechten en moest voortaan ook zichzelf bedruipen. Weliswaar kwam er in 1815 een regeling, waarbij de bestaande kerkgenootschappen een beroep konden doen op de staatskas voor het onderhoud van geestelijken. Uiteindelijk is deze subsidiekraan pas in 1983 helemaal dichtgedraaid. Maar in principe was elke levensbeschouwelijke groepering niet alleen aangewezen op eigen overlevingskunst, maar ook op eigen overtuigingskracht. Ieder kon zich presenteren in de publieke sfeer, zeker nadat in de grondwet van 1848 diverse vrijheden waren vastgelegd: vrije meningsuiting, vrije vergadering, vrije drukpers. Traditionele kerken kregen concurrentie van nieuwe bewegingen, die zich met inspirerende leiders, aantrekkelijke organisaties en aanstekelijke publicaties tot het volk wendden. Zo'n advertentie in de krant van wakker Nederland, met een beroep op de persoonlijke keuzevrijheid, is er een ultieme uiting van.

Een protestantse markt?

Sinds de tweede helft van de negentiende eeuw functioneert er dus een vrije religieuze markt. Wat dat in Nederland heeft opgeleverd, weten we allemaal: een verzuild bestel, gegrondvest op vier hoekstenen, waaronder de Vrije Universiteit. Ik behoef hier niet uit te weiden over het opgaan, blinken en verzingen van de neo-gereformeerde zuil, die onder inspiratie van Abraham Kuyper zo succesvol gebruik wist te maken van alle politieke en sociaal-culturele middelen die de democratische orde te bieden had. Wel wil ik wijzen op de ogenschijnlijke dominantie van deze zwaar opgetuigde kraam op het erf van de protestantse natie en het optisch bedrog dat daarvan nog steeds doorwerkt in de geschiedschrijving. De gereformeerde zuil wordt vaak gemakshalve als orthodox-protestants aangemerkt, hoewel vele traditionele hervormden of bevindelijke gereformeerden er niet in thuishoorden, zomin als apostolischen, baptisten of pinkstergelovigen en wat al meer.

Het Nederlands protestantisme was veel gevarieerder en dynamischer dan het neo-calvinistisch bolwerk kon suggereren. Overigens noemde niemand zich in de eerste plaats protestants, wel hervormd, gereformeerd of anderszins. Het begrip 'protestants' behield een flets imago, dat zich met verschillende agenda's liet combineren. Zo werd in 1870 naar Duits voorbeeld de Nederlandse Protestantenvbond opgericht om vrijzinnige christenen te verenigen. Aan orthodoxe kant kwam er in 1923 een Vereniging Protestant Nederland om te blijven roepen dat rooms-katholieken geen historische rechten hadden in de nationale publieke sfeer. Nimmer raakte het begrip echter zo geladen, dat het onbruikbaar werd voor samenbindende doeleinden. Vooral hervormden en gereformeerden konden zich vinden onder gemeenschappelijk protestants-christelijke koepels, aanvankelijk vooral op het gebied van onderwijs en maatschappij, en tenslotte ook in een protestantse kerk in Nederland.

Die PKN kwam tot stand na het zogeheten Samen-op-Weg-proces, dat ruim veertig jaar in beslag heeft genomen. Het wordt dan ook wel vergeleken met de woestijnreis van de kinderen Israëls, die echter niet allemaal in het beloofde land arriveerden. Ik zal u mijn samenvatting van die voorgeschiedenis besparen, hoe interessant het ook is om dit oecumenisch deltaplan in de context te plaatsen van de na-oorlogse ontwikkelingen in Nederland. Ik wil alleen stilstaan bij de naamgeving van de nieuwe kerk. Lange tijd bleef onduidelijk hoe die kerk uiteindelijk zou gaan heten. Dat de namen van de fuserende kerken zouden verdwijnen, was al gauw een uitgemaakte zaak. De nieuwe kerk kon niet ‘hervormd’ of ‘gereformeerd’, laat staan ‘luthers’ gaan heten. Maar wat waren de alternatieven en waarom werd het uiteindelijk de Protestantse Kerk in Nederland?

In het licht van de Duitse situatie, waar lutherse en gereformeerde kerken al veel langer samen gaan, lag het voor de hand om aan een Evangelische Kerk in Nederland te denken. Die optie is ook wel overwogen, maar kreeg onvoldoende steun. Het begrip ‘evangelisch’ wordt in het Nederlandse taalgebied immers meteen geassocieerd met de evangelicale beweging of met de Evangelische Omroep. Het sterk Amerikaans geïnspireerde evangelicalisme ligt qua theologie, organisatie en spiritualiteit ver verwijderd van de hervormde, gereformeerde en lutherse tradities. In zekere zin vormde de evangelische stroming in een periode van ontzuiling en ontkerstening van de samenleving zelfs een geduchte concurrent in de verschuivende verhoudingen op de brede protestantse markt. Dwars door kerkmuren heen bloeide een geloofscultuur die uiteindelijk werd bestempeld als de ‘oecumene van het hart’. Voor de SoW-bestuurders was het al heel wat om te accepteren dat in 1994 het Evangelisch Werkverband werd opgericht om binnen de leeglopende kerken tot charismatische vernieuwing te komen.

Het probleem van een bezette domeinnaam stond niet op zichzelf. Al in 1992 deden de managers van Samen op Weg het voorstel om de toekomstige kerk te presenteren als Verenigde Reformatorische Kerk in Nederland. De Reformatie bleef immers de gemeenschappelijke oorsprong van de diverse kerken. Toch werd ook deze naam al snel verworpen. In ons goede vaderland verwijst de term ‘reformatorisch’ immers al lang niet meer naar de zestiende-eeuwse kerkhervorming. Hij is geclaimd door een subcultuur van ‘bevindelijk gereformeerden’ waarmee de SoW-kerken een nogal moeizame historische verhouding kennen. Enerzijds dankt deze groepering haar profiel aan het verzet tegen het neocalvinisme ofwel tegen de Gereformeerde Kerken in Nederland, één van de partners in het fusieproces. Anderzijds vormden de bevindelijk gereformeerden door de vele kerkelijke afscheidingen en de opbouw van de ‘reformatorische zuil’ een bedreiging voor het oude hervormde ideaal van een protestantse natiekerk. Daarmee fungeerde zij ook als splijtzwam binnen de Nederlandse Hervormde Kerk, waarvan de rechterflank steeds meer in de greep van deze ‘refo-zuil’ kwam. In deze botsing van tradities liggen de diepere oorzaken van het ontstaan van de Hersteld Hervormde Kerk in 2004.

Er kwam dus noch een Evangelische, noch een Reformatorische Kerk, omdat de kerkelijke oecumene in het vaarwater kwam van de herzuilingsprocessen op het protestantse erf. Deze interactie van kerken en zuilen in de Nederlandse samenleving is buitengewoon complex, zeker als je haar in markttermen bestudeert. Dat geldt zelfs in de meest economische zin, want kerken en zuilen voeren ook in financieel opzicht een ongelijke strijd. Zoals gezegd betaalt de overheid al lang geen predikantstractementen meer. Zij subsidieert echter wel theologische opleidingen, publieke omroepen, politieke partijen - ik heb het even niet over de Staatkundig Gereformeerde Partij - en natuurlijk het bijzonder onderwijs, alsmede allerlei organisaties voor kerkelijk jeugd- en vormingswerk. Over de financiële rechtvaardigheid kan ik niet

oordelen, maar gaat het om culturele identiteitspolitiek, dan vermoed ik dat de jonge zuilen met een uitgesproken religieus profiel sterker profiteren van de Haagse schatkist dan de oude zuilen, inclusief de neo-gereformeerde of protestants-christelijke, waarvan het oorspronkelijk idealisme in de processen van ontkerstening en ontzuiling is verwaterd.

Een protestantse identiteit?

Tegen die tijdgeest in, kwam er dus een Protestantse Kerk in Nederland, juist omdat niemand zich aan de naam 'protestants' kon stoten. Maar toen het vage begrip eenmaal zo prominent in het profiel prijkte, mocht er ook een positieve invulling worden verwacht. Vroeger circuleerde daarvoor een *one-liner* die geen reclamebureau zou kunnen verbeteren: *sola scriptura, sola fide, sola gratia* - 'alleen de bijbel, alleen het geloof, alleen genade'. Toch maakt de PKN in haar propaganda geen gebruik van deze klassieke drieslag. In plaats daarvan grijpt zij terug op de zestiende-eeuwse oorsprong van de term 'protestants', de Duitse *Protestation*. Wie daarbij denkt aan ordinair protesteren, krijgt van de PKN een gratis lesje latijn. *Pro testare* betekent immers 'getuigen vóór'. Maar waarvóór staat men eigenlijk? Dat blijkt in allerlei publicaties van theologen en dominees moeilijk uit te leggen zonder te vervallen in een eigenaardig soort 'theologiees', dat voor veel gewone kerkmensen nog moeilijker toegankelijk is dan de tale Kanaäns.

Misschien is die advertentie in *De Telegraaf* wel weer zo leerzaam. Daarin worden lezers niet naar de kerk gelokt met de belofte dat ze daar helemaal gratis een portie protestantisme zullen krijgen. 'U vindt er rust en bezinning', staat er. Dat doet mij denken aan moderne stiltecentra in ziekenhuizen, scholen en andere openbare instellingen. Mensen kunnen zich daar terugtrekken om te mediteren, te bidden of gewoon even nergens aan te denken. Typerend voor deze gewijde ruimten is de open, onbestemde, onconfessionele, ja post-christelijke inrichting. De hoogst individuele gedachten worden slechts gestimuleerd door abstracte beeldtaal, zoals een kunstwerk. Kenmerkend is ook dat die centra heel de week open zijn, niet alleen op zondag. Dat kun je van veel protestantse kerken niet zeggen, wel van de meeste rooms-katholieke bedehuizen. Als de PKN stiltecentra wil bieden, dan moet er een andere leus komen: 'Al onze vestigingen 24 uur per dag open!'

Maar de advertentie in *De Telegraaf* spreekt ook van 'een inspirerende boodschap'. Daarbij bedoelt men vermoedelijk een zondagse preek, gehouden door iemand die in de PKN ietwat dubbelop een 'protestants predikant' wordt genoemd. Of er in de bijeenkomst ook wat gedaan, gevierd of gezongen wordt, laat het plakkaat in het midden. Dat lijkt dan toch weer een typisch protestants trekje, die nadruk op de soberheid van een kerkdienst en op de centrale rol van het woord, het Woord van God. Niets over liederen of rituelen, geen herrie van orgel of drumstel, geen samenzang of praise-band, nee: rust, bezinning en een inspirerende boodschap. En in het stilzwijgen over die drukte resoneert dan misschien toch weer die reserve jegens refo's en evangelico's, de vrees voor oud-Hollands psalmgezang op hele noten en voor modieuze Amerikaanse liedjes op ritmes waar kerkgangers van in de war raken.

Zeker is dat de suggestie dat elke vestiging van de PKN ongeveer hetzelfde te bieden heeft, valse schijn is. Het maakt nogal wat uit of je je geestelijke boodschappen in de PKN-winkel van Aalst of Zwolle haalt. Van de vier soorten gemeenten die de PKN vertegenwoordigt - hervormd, gereformeerd, luthers en protestant - is momenteel nog geen kwart protestant in de zin van 'gefuseerd', 'samen op weg'. Eigenlijk zijn vooral in grote steden en in het vanouds katholieke zuiden voluit protestantse gemeenten te vinden, omdat die al lang vóór de totstandkoming van de PKN aan een oecumenische identiteit hebben gewerkt. Elders is er wel

veel in beweging, maar wordt het algemene beeld nog altijd bepaald door de aloude diversiteit van de Nederlandse Hervormde Kerk. Ouderen zijn nog gewend aan een viertal richtingen: vrijzinnig, midden-orthodox, confessioneel en Gereformeerde Bond. Jongeren weten nauwelijks wat er precies met die restanten van vroegere kerkstrijd wordt bedoeld. Zelfs binnen de Gereformeerde Bond is de variatie groot. Er zijn zware en vage Bonders, zingende en swingende Bonders.

Een groter probleem dan de diversiteit binnen de PKN is de concurrentie van buiten de PKN. Door haar vele vestigingen heeft zij op veel plaatsen een voorsprong op de Rooms-Katholieke Kerk en op tal van andere kerken. Maar vooral de evangelische beweging heeft overal wel een post in de buurt, juist vanwege haar flexibele en laagdrempelige organisatievormen. Neem ik mijn eigen woonplaats Dordrecht, dan is het niet moeilijk om zo'n veertig kerken van protestantse signatuur op te sommen, maar onbegonnen werk om de vele losse groepen te inventariseren die in kerkzalen, schoollokalen en sporthallen of woonhuizen samenkomen. Aan een schatrijke vereniging als de gemeente Jozua, die zich op uithangborden langs de weg presenteert als 'kerk in beweging' en 's zondagsmorgens twee drukbezochte diensten achter elkaar houdt, verliezen omringende gemeenten, die van de PKN voorop, gemakkelijk veel klandizie.

Op deze religieuze markt blijft het voor de PKN zowel op landelijk als lokaal niveau moeilijk uit te leggen wat haar specifieke aanbod is, niet alleen voor Nederlanders die nooit aan kerkgang denken, maar ook voor reli-shoppers die iets voor een heel gezin zoeken. Zelfs voor de eigen kerkgangers blijft het moeilijk te omschrijven. Met Pinksteren 2005 werd bij de uitgang van alle kerkdiensten een krantje uitgereikt onder de titel 'Bezield protestant'. Daarin werd nogal de nadruk gelegd op de 'vernieuwingsbeweging van de Geest'. Dat paste bij de aard van die feestdag, maar misschien was het ook een toewending van de PKN naar het onweerstaanbare evangelicalisme. Wat daar zo protestants aan was, bleef toch weer in vaagheid gehuld. Het krantje noemde vier kernwaarden van bezielend christendom - missionaire dienst, belijden, bevinding & spiritualiteit, eenheid & oecumene - en kwam vervolgens niet verder dan de opmerking: 'Het is echt protestants om in nauwe relatie tot de bijbel deze vier aspecten bij elkaar te houden.'

Een jaar geleden verscheen tenslotte een rapport van de PKN dat momenteel als 'visiedocument' in veel gemeenten op tafel ligt. In deze notitie verwoordt de synode haar visie op de identiteit, de roeping en de toekomst van de kerk. In dit stuk wordt enerzijds duidelijk het eigene van het protestantse geloof geformuleerd. Protestantisme, zo staat er, gaat ervan uit 'dat iedere gelovige toegang tot God heeft en Gods Woord kan horen, geloven en in praktijk brengen'. Anderzijds wordt gesteld dat men in de hedendaagse belevingscultuur wil zoeken naar nieuwe vormen van spiritualiteit. Daarbij zal niet alleen dankbaar worden geput uit de bronnen van het protestantisme, maar ook gebruik worden gemaakt van wat er wordt aangereikt vanuit andere christelijke tradities, al wordt het katholicisme nergens met zoveel woorden genoemd. Kortom, de PKN hecht niet zozeer aan een exclusieve, protestantse identiteit, maar meer aan een profiel van inclusieve, christelijke openheid.

Een protestantse herinneringscultuur?

Nog één punt van het zelfbeeld van de PKN wil ik naar voren brengen, en dat betreft de manier waarop deze gemeenschap van twee miljoen Nederlanders met haar geschiedenis omgaat. Ik knoop daarvoor aan bij een dik rapport dat deze zomer werd gepubliceerd door de grote zus van de PKN, de Evangelische Kirche in Deutschland. Het is een prognose van het

protestantisme in 2030 en een aankondiging van drastische maatregelen, zoals de bezuiniging op kerkelijk personeel, maar ook van nieuwe wegen voor evangelisatie, zoals laagdrempelige erediensten. Somber inderdaad, tegelijkertijd optimistisch en tegendraads zoals een kerk mag zijn. Zelfs de aloude drie sola's keren terug in een hervormingsprogramma waarmee de EKD in tien jaar tijd de bakens wil verzetten. In 2017, vijf eeuwen na de Reformatie, wil ze weer midden in de Duitse samenleving staan.

'Kerk der vrijheid', zo noemt de EKD zichzelf, en als historicus geloof ik dat wel. Opmerkelijk vind ik vooral hoe de Duitse protestantse kerkleiding een verbinding legt tussen het sterke bewustzijn van de veranderende cultuur en een levend historisch besef. Zo voelt zij zich mede verantwoordelijk voor het beheer en behoud van de infrastructuur van gemeenten en kerkgebouwen als dragers van religieus erfgoed. Daarbij vraagt de EKD aandacht voor een 'evangelische Skyline', een protestantse horizon in een christelijk universum, die bijvoorbeeld wordt gesymboliseerd door de Lutherbijbel en het evangelisch gezangenboek, de reformatoren Luther, Zwingli en Calvijn, de componisten Bach en Brahms, of protestantse monumenten als de Schlosskirche in Wittenberg, de Dresdner Frauenkirche en de Franckesche Stiftungen in Halle.

Met deze benadering stuiten we op de manier waarop de moderne samenleving vorm en inhoud geeft aan haar gemeenschappelijk verleden en haar collectief geheugen. We kunnen spreken van een herinneringscultuur, die in verschillende varianten doorwerkt in de museumwereld, het toerisme, het onderwijs en de geschiedschrijving. Eén aspect hiervan is de aandacht voor de zogeheten 'plaatsen van herinnering'. Momenteel verschijnt er een boekenserie waarin tal van concrete symbolische locaties uit de vaderlandse geschiedenis worden beschreven en afgebeeld. 'Plaatsen van herinnering' kunnen echter ook slaan op personen, gebeurtenissen en boeken. De laatste jaren is er veel gediscussieerd over een Nederlandse canon, een andere variant van de herinneringscultuur. Wat zou iedere Nederlander - in deze onzekere tijd van toenemende globalisering en de moeizame integratie van nieuwkomers - moeten weten van zijn eigen geschiedenis? De minister van onderwijs heeft een speciale commissie ingesteld om deze vraag te beantwoorden en volgende maand hopen we haar bevindingen te horen.

De meeste historici koesteren een beroepsmatige scepsis tegenover dit soort projecten, want het opstellen van een 'canon' is altijd ideologisch geladen. Maar juist daarom kunnen kerken dit middel vrijmoedig gebruiken om te illustreren voor welke traditie zij willen staan. Zo zou ook de PKN best wat zelfbewuster naar buiten mogen treden met haar geschiedenis in de brede zin van een protestantse herinneringscultuur. In haar rol van hoeder van een omvangrijk symbolisch kapitaal aan kerkgebouwen - gemeenschappelijk erfgoed van katholieken, hervormden en gereformeerden in alle soorten - probeert zij dat overigens wel. Ook deze maand presenteerde zij op Open Monumentendag een brochure die inspeelde op het jaarthema en toonde zij gastvrijheid op vele plaatsen van ontmoeting in het geloof dat eeuwenlang de drager was het dagelijks leven. Maar als het gaat om dat geloof en dat leven zelf, zou het historisch besef van de PKN beter in de markt gezet kunnen worden.

De kerkvader van de vorige eeuw, Karl Barth, heeft eens schamper opgemerkt, dat het daar in de Hollandse delta walmt van de rook, namelijk van theologenruzie en kerkscheuringen. Dit imago van de Nederlandse kerkgeschiedenis moet ook de PKN behoorlijk dwars zitten. Oecumene wil per definitie graag vergeten om zich op de toekomst te richten. Maar juist een nieuwe kerk kan niet zonder de erfenis van het voorgeslacht en zelfs de religieuze markt is afhankelijk van wortels in de traditie. Goed herinneren is beter dan bewust vergeten of

onbewust verdringen. Naar het voorbeeld van de EKD zou de PKN zich kunnen bezinnen op een protestantse skyline in de Nederlandse polder, een soort canon van het Nederlands protestantisme. Aan de hand van bepaalde heiligen, helden en iconen, historische gebeurtenissen of plaatsen van herinnering, laat zich immers het meest concreet illustreren welke bronnen van inspiratie de PKN nog altijd aan kerk en samenleving zou willen aanbevelen.

Een protestantse historiografie?

Het wordt tijd, dames en heren, dat ik mijn belofte inlos om mijn leeropdracht nader te omschrijven. Wat versta ik nu onder het protestantisme, behalve een verzameling van alles wat buiten het rooms-katholicisme valt? Als de PKN-leiding er al zo'n moeite mee heeft, hoe zou een VU-prof dan een wijs woord kunnen spreken? Zoals zoveel 'ismen' is het protestantisme in feite een uitvinding van de negentiende eeuw. Het is een term waarmee verlichte geesten rond 1800 probeerden de diverse tradities die sinds de zestiende eeuw naast de kerk van Rome waren ontstaan, onder één ideologische noemer te brengen. Daarom is het ook onmogelijk een oorsprong van het protestantisme aan te geven, laat staan om in de middeleeuwen 'voorlopers' ervan aan te wijzen. Als eenheidsbegrip is het protestantisme een moderne bril waarmee achteraf de vroegmoderne geschiedenis werd bekeken en herschreven.

Bij de bestudering van de geschiedenis van het protestantisme in formele zin, zal steeds rekening gehouden moeten worden met de constructies die protestanten van het verleden hebben gemaakt en die vaak in de geschiedschrijving hebben doorgewerkt. In materiële zin is het protestantisme geen vaste kern van waarheden die zich een weg heeft gebaad door vijf eeuwen cultuurgeschiedenis. Het protestantisme is een eeuwenlang communicatieproces, zoals eigenlijk de gehele joods-christelijke traditie dat is. Het is wat protestantse mensen van het christelijk geloof hebben gemaakt, hoe ze het persoonlijk of gezamenlijk hebben ervaren en wat ze er in woorden en handelingen mee hebben gedaan. De voortdurend wisselende toeëigening van elementen uit het verleden is daarbij belangrijker dan de continuïteit van bepaalde opvattingen die bijvoorbeeld zijn neergelegd in een belijdenisgeschrift, dogmatiek of kerkorde.

Communicatie en toeëigening zijn de sleutelwoorden waarmee ik mijn vakgebied wil benaderen. Ik beschouw het protestantisme als het geheel van manieren waarop niet-roomse gelovigen in de westerse christenheid zich naar vorm en inhoud rekenschap hebben gegeven van hun verstaan van de bijbelse boodschap, hun deelname aan de joods-christelijke traditie en van hun individuele en groepsgewijze verhoudingen tot elkaar. In theologische zin is het protestantisme wel eens getypeerd als een 'uitvergroting van de vrijheid van God'. Het evangelie zou, als soevereine genade, in de reformatische theologie worden verengd tot een zaak tussen God en mens, waarbij de individuele, bewuste ervaring alle nadruk krijgt. Dat leidt tot onderwaardering van allerlei vormen van bemiddeling, zoals sacramenten en gemeenschappen, die in het oosterse, orthodoxe en rooms-katholieke christendom juist een wezenlijke rol spelen in de toegang tot het heil.

Als historicus kan ik niet spreken over de vrijheid van God en de toegang tot het heil. Ik kan wel zeggen dat protestanten in de praktijk de vrijheid hebben genomen hun eigen toegangswegen tot het heil te banen. Ze hebben een uitgebreide bemiddelingscultuur uitgevonden, al was het tegen de wil en leiding van theologen en geestelijken in. Protestanten deden alsof ze katholieken waren. Heiligen, rituelen, devoties, wonderen en bijzondere openbaringen waren even goed aan hen besteed. Vromen en verlichten hebben, ondanks het

beroep op de drie sola's van de Reformatie, hun retorische en rituele repertoires ontwikkeld om met woorden en werken de weg naar God te vinden. Protestantisme is een vorm van katholicisme, een voortgaand proces van toeïgening van een gedeelde traditie en van communicatie tussen gelovigen, soms ook een serieuze poging om vorm te geven aan de *ecclesia semper reformanda*, de kerk die steeds weer ge-re-formeerd moet worden.

Zo wordt het mogelijk het protestantisme, open en dynamisch, te bestuderen als een religieuze markt - niet tussen hemel en aarde, maar tussen mensen onderling, gelovig of ongelovig. Ondanks het vaak rationele zelfbeeld van het protestantisme dienen daarbij ook de schijnbaar marginale of irrationele aspecten voluit in beeld te komen. Wie mijn publicaties kent, weet dat ik zelf altijd in die lengte en breedte van de protestantse cultuur geïnteresseerd ben geweest - de lotgevallen van lekenpredikers naast de loopbanen van predikanten; tractaten van theologen naast egodocumenten van eenvoudige vromen; eigentijdse wonderverhalen naast oude kerkelijke archieven; piëtisme naast calvinisme; de bijbel als levensgids en de bijbel als orakelboek. Met deze bagage wil ik verdergaan op de wegen die ik al lang ben ingeslagen, in de hoop dat studenten en promovendi zich met mij tot dit onderzoek aangetrokken zullen voelen.

Zoals het een wetenschapper betaamt, aanvaard ik mijn ambt met meer vragen dan antwoorden. Dat had u uit de titel van mijn oratie al begrepen. Maar u mag het ook anders benaderen. De VU-historicus Gerrit Schutte heeft een- en andermaal gepleit voor de vorming van één protestantse kerk in Nederland, voorlopig met kleine letters, want hij is bepaald geen PKN'er. Hij doelde op zijn minst op een samenwerkingsverband tussen orthodoxe christenen, een 'EO-kerk' in zijn eigen woorden - een vrije evangelische markt onder toezicht van een gereformeerde mededingingsautoriteit. Schutte achtte dat zelfs een urgente opdracht voor het jaar 2017, wanneer de thans hopeloos verdeelde protestanten zich zullen opmaken om het vijfde eeuwfeest van de Reformatie te vieren. Protestantse eenheid: het lijkt een onbereikbaar ideaal, maar historici leven niet alleen van een onherroepelijk verleden, maar ook van een open toekomst.

Woorden van dank

Met deze buiging in de richting van mijn voorganger op deze leerstoel kom ik vanzelf tot het rituele naspel van mijn rede. Beste Gerrit, bijna twintig jaar geleden behoorde ik als student uit Rotterdam tot de eerste deelnemers van de door jou georganiseerde collegereeksen over de geschiedenis van het Nederlands protestantisme. Ik beschouw het als een grote eer nu te mogen aantreden als je opvolger op de leerstoel, die destijds voor dit VU-specialisme werd ingesteld. Voor de faculteit der letteren sprak het vanzelf dat deze leerstoel na je emeritaat behouden moest blijven. Het College van Bestuur en in het bijzonder het bestuur van de Stichting Het Vrije Universiteitsfonds ben ik zeer erkentelijk voor mijn benoeming. Het curatorium van deze leerstoel beloof ik alles te zullen doen om het in mij gestelde vertrouwen waar te maken.

Bijzondere woorden van dank wil ik richten tot de hoogleraren Van Deursen en Frijhoff. Ook hen leerde ik als student reeds kennen. Later werden ze mijn promotoren en steeds hebben ze mijn gangen en wegen gevolgd. De afdeling geschiedenis van onze letterenfaculteit heeft mede via hen een bijzondere traditie in de integratie van kerkelijke en religieuze thema's in de algemene geschiedbeoefening. Die traditie zal ik op natuurlijke wijze kunnen voortzetten. Beste Arie, graag betuig ik bij deze gelegenheid nog eens mijn dank voor alles wat je voor mij

persoonlijk en voor mijn beoefening van het historisch ambacht hebt betekend. Beste Willem, de tijd gaat zo hard dat ook jouw emeritaat in zicht komt. Hoewel je net decaan af bent, heb je als een geestelijk vader nog priesterlijke leiding willen geven aan deze plechtigheid. Daarvoor dank ik ook je opvolger, Douwe Yntema.

Collega's zijn er teveel om op te noemen, niet alleen bij Letteren, maar ook bij Godgeleerdheid en bij Sociaal-Culturele Wetenschappen. Met de kerkhistorici deel ik de belangstelling voor de geschiedenis van het klassieke christendom, met de godsdienstsociologen en -antropologen voel ik mij verwant als het gaat om het onderzoek naar eigentijdse religieuze ideeën, groepen en praktijken. Tegelijkertijd blijf ik, in de groeiende markt van instellingen en leerstoelen aan deze universiteit op het gebied van religie en geschiedenis, de letterenfaculteit beschouwen als het centrum voor de beoefening van de religiegeschiedenis. Met mijn naaste collega's - en nu noem ik toch Joris van Eijnatten, Koen Goudriaan, Leendert Groenendijk, James Kennedy en Hans de Waardt - hoop ik dat religie nog lange tijd een speerpunt van onze afdeling blijft. De speciale focus op het Nederlands protestantisme spreekt aan deze universiteit wel vanzelf, zoals ook de letterenfaculteit van de Radboud Universiteit in Nijmegen een bijzondere leerstoel heeft voor de geschiedenis van het Nederlands katholicisme.

Beste studenten, Abraham Kuyper heeft nog vóór dat hij deze universiteit oprichtte, nagedacht over de manier waarop geschiedenis door verstandige onderwijzers aan het navolgende geslacht moest worden doorgegeven. Volgens hem deed het er 'voor een eenvoudig werkmanskind niets ter wereld toe of het al een eeuw of drie in de war is, en denkt dat Oranje in Friesland ligt, en Willem III voor een zoon van Maurits houdt. Waar het voor dat kind op aankomt dat zijn de tafereelen, dat is het bezielde, in kleuren geschilderde doek, dat zijn de heldenfiguren en de wondere legenden zelf! Want och, zonder die legenden is uw geschiedenis, die toch een feilbaar verhaal blijft, geen ware historie meer, en viel er juist het meest bezielende en meest ware, die mysterieuze ademtucht des levens uit weg.'

Kuyper had zoals altijd helemaal gelijk. Zelf heb ik als eenvoudig werkmanskind die 'mysterieuze ademtucht des levens' opgevangen van ouderwetse schoolmeesters en toegewijde docenten, en opgesnoven uit het erfgoed der vaderen dat mij van huis uit werd meegegeven. Zeven kinderen en een orgel - dat waren in de tijd van verzuiling en herzuiling de kenmerken van een goed gereformeerde huishouding. Twee hoogleraren in één gezin - dat kwam vroeger alleen voor in hogere milieu's. Ik weet wel dat de Mammoetwet en een heleboel sociaal-culturele wetmatigheden kunnen verklaren dat het nu ook anders kan. Toch wil ik hier mijn grote broer, professor Mart, noemen als degene die mij van jongsaf aan heeft gestimuleerd om het academische pad op te gaan. Dat onze ouders deze dag mogen beleven, is een bijzondere vermelding waard.

Lieve Cora, Gerline, Rianne en Mark Jan, samen vormen wij een hechte eenheid in de hectiek van het bestaan rond twee banen, twee scholen en nog een heleboel activiteiten daaromheen. Het hoogleraarschap verandert daaraan niet veel, maar is wel een hoogtepunt in ons gezinsleven om dankbaar voor te zijn. Dat neemt niet weg dat er soms wel erg veel offers op het altaar van de wetenschap worden gebracht. Gelukkig zijn er dan toch die Dordtse vestigingen van de Protestantse Kerk in Nederland, waar niet alleen een inspirerende boodschap klinkt, maar ook op diverse manieren de lofzang gaande wordt gehouden. Laten we hopen dat we nog vele jaren mogen genieten van ons werk en van vele andere goede dingen van het leven - *Deo volente et Deo favente*. – Ik heb gezegd.

* * *

(Dankwoord prof. dr. W.Th.M. Frijhoff)

Waarde collega, beste Fred,

Van harte dank ik je voor deze rede! Ik feliciteer je met je ambtsaanvaarding, en verwelkom je nu ook formeel als hoogleraar in ons midden. Je rede plaatst ons in het hart van waar je leerstoel voor staat: historisch onderzoek naar protestantse kerk, kerkvorming, geloof en religiositeit, maar op zo'n wijze dat het, om je tekst te citeren, "de toets van de historische kritiek kan doorstaan en een bruikbaar handvat biedt voor wetenschappelijk onderwijs en onderzoek". Die definitie is belangrijk, want in een universiteit die vanuit haar stichting gericht staat op een specifieke relatie tot religie en geloof, lopen juist religie en geloof steeds het gevaar om als vanzelfsprekendheden te worden beschouwd die geen kritische benadering behoeven. Maar ook geloof is een legitiem subject van wetenschap, zo goed als dat met religie het geval is. Geschiedenis, dat weten alle historici, is geen vanzelfsprekende aaneenrijging van empirisch gevonden, onweersprekelijke feiten, maar de zinvolle interpretatie van de processen waarin wij de wijzen van omgaan van de mens met de werkelijkheid, inclusief de hogere werkelijkheid, kunnen samenvatten en beschrijven. Zin en interpretatie zijn beide per definitie aan discussie onderhevig, en voor zulke wetenschappelijk gevoerde discussies is jouw leerstoel bestemd.

In feite was deze leerstoel al op 1 september 1987 opgericht. Vanaf het begin tot eind december vorig jaar is ze door Gerrit Schutte bekleed, die er een beeldbepalende leerstoel van onze faculteit, en ook van de Vrije universiteit als zodanig van heeft weten te maken. Die leerstoel valt niet meer weg te denken uit de Vrije Universiteit, omdat ze de inderdaad vrije, dat wil zeggen aan geen enkele kerk of theologie gebonden, betrokken en tegelijk kritische wetenschap van kerk, geloof en religie vertegenwoordigt, toegespitst op het Nederlands protestantisme. Indien ergens, dan is het dus wel aan deze universiteit dat ze thuis hoort en dat zo'n leerstoel van wezenlijk belang is. Ze verrijkt niet alleen het aanbod van de afdeling Geschiedenis en de Letterenfaculteit, maar kan en moet ook een beeldbepalende functie behouden voor het bredere veld van de geschiedenis van kerk en godsdienst, inclusief de niet-christelijke. Voor zo'n opdracht zijn ook wel troeven beschikbaar. Samen met Joris van Eijnatten heb je de afgelopen jaren veel geïnvesteerd in de oprichting van het VU-Centrum voor Religiegeschiedenis, dat niet alleen een wetenschappelijke blik op de geschiedenis van kerk, geloof en religie mogelijk moet maken maar ook de over de VU verspreide expertises in een gemeenschappelijk centrum met gecoördineerd handelen wil bevorderen. Die pogingen sluiten naadloos aan bij wat de geesteswetenschappen thans nodig hebben en op allerlei gebieden ook aan het bereiken zijn: wetenschap is niet alleen mensenwerk het is ook groepswerk. Wetenschap heeft samenwerking nodig, en tegelijk toespitsing op enkele kernthema's waarop excellentie kan worden nagestreefd. De uitkomsten van jullie arbeid stellen jullie wel eens teleur, althans wat de financiering en de samenwerking betreft, want ook aan deze universiteit, waar al sinds het collectebusje elke stuiver telt, gaat wat met kerk en religie te maken heeft vaak zijn oude partij-, groeps-, kerk- en faculteitsgebonden gangetje.

Natuurlijk blijven er altijd vele woningen in het huis van de Vader. Maar stukje bij beetje ontstaat er toch zoiets als een consensus. Onder de drie speerpunten van facultair onderzoek die onze faculteit nu met het College van Bestuur is overeengekomen als gebieden waarop extra inzet mogelijk moet zijn en waarop uitbouw van een excellente onderzoeksmaster denkbaar is, valt sinds heel kort ook de religiegeschiedenis, waarbij ik moet aantekenen dat

ook het College de interfacultaire samenwerking een hogere prioriteit wil geven dan nu her en der gebeurt. Er gloort dus hoop, en wat mij betreft kan ik alleen maar zeggen: blijf volharden, de aanhouder wint, en het onderwerp is het waard omdat het in het hart van de geschiedenis van deze universiteit en haar vanouds dragende krachten staat.

Fred, het doet me, zoals je weet, ook persoonlijk bijzonder veel plezier dat jij Gerrit Schutte bent opgevolgd, natuurlijk omdat je in dezelfde traditie staat van religieus betrokken maar intellectueel onafhankelijke, en terecht veeleisende wetenschap. Ik ben ervan overtuigd dat jij dit speerpunt zult weten te bezielen, samen met je sparring partners in de faculteit, en dat je in je wetenschapsbeoefening zult groeien, misschien wel in nu nog onbekende richtingen, want veel in dit leven is te danken aan wat ik nu voor het gemak maar even toeval noem, maar wat anderen in deze zaal wellicht als Gods leidende hand zullen interpreteren. Maar in welke optie ook: je moet je ervoor openstellen. En dat laatste doe je met gretigheid, getuige de ontwikkelingen die je van jongs af aan allemaal al hebt doorgemaakt. Je benoeming pleziert me ook omdat ik je de afgelopen jaren heb leren kennen als een zeer loyale maar toch autonoom denkende wetenschapper, die zich echter ook niet te goed acht voor de normale mensenwereld maar probeert die naar de eisen van jouw eigen wetenschapsopvatting vorm te geven en op te trekken naar beter begrip van wat ons allen werkelijk bezielt. Geloof is voor jou nooit het alibi van wetenschappelijke gemakzucht, maar een stimulans om nog beter door te dringen in de manier waarop wij de wereld en onze relatie tot de andere werkelijkheid vormgeven, ordenen en overdragen aan anderen.

Fred, je bent weliswaar niet mijn eerste promovendus die een leerstoel bekleedt (er zijn er al twee jou voorgedaan, op heel verschillende terreinen, en volgende week volgt de vierde als, onder andere, lector aan de Politieakademie), maar je bent wel degene die mij gedurende jouw hele wetenschappelijke vormingstijd het nauwst op de huid hebt gezeten. Toen je bij mij afstudeerde vormde die scriptie een kritische herziening van een stuk uit mijn eigen dissertatie, en die durf heb ik bijzonder gewaardeerd, zo goed als ik je kritische bespreking van mijn piëtismeconcept in een volgend boek op prijs heb gesteld, al blijft daarover wellicht nog meningsverschil mogelijk. Het zijn die twee kwaliteiten: loyaliteit jegens je collega's en medewerkers, en tegelijk kritische zin en een onafhankelijke houding, gerechtvaardigd door je strenge opvatting over de wetenschap van de geschiedenis van kerk en religie, die je de beste troeven geven voor de toekomst. Ik hoop dat die nog lang moge duren en, maar dat weet ik wel zeker, heel vruchtbaar moge zijn.

Het is mij dan ook een groot genoegen, beste Fred, jou met je ambtsaanvaarding te feliciteren. Ik wens je niet alleen veel succes in onderwijs, onderzoek en maatschappelijke uitstraling, maar ook veel arbeidsvreugde toe.

Waarde collega's, dames en heren, ik nodig u nu allen uit om samen met het faculteitsbestuur professor van Lieburg te gaan feliciteren met zijn ambtsaanvaarding. Maar eerst wil ik nog een dankwoord uitspreken jegens dr. Johan Vos, emeritus-docent bij de theologische faculteit van de VU en lid van de VU-orgelcommissie, voor het orgelspel waarmee hij deze oratie op gepaste wijze omlijst.

Opdat ik deze openbare vergadering van de faculteit der Letteren kan sluiten met het uitspreken van de lofverheffing, verzoek ik u allen op te staan.

De naam des Heren zij geprezen, van nu aan tot in eeuwigheid.